

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

VIII. Dizi - Sayı 10^a

**TARİHTE
TÜRKLER VE KÜRTLER
SEMPOZYUMU**

ANKARA: 09-10 OCAK 2014

SEMPOZYUMA SUNULAN BİLDİRİLER

IV. Cilt

EDİTÖR

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

SEMPOZYUM YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Erol ÖZVAR

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Prof. Dr. Altan ÇETİN

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU

Prof. Dr. Süleyman SEYDİ

Doç. Dr. Mehmet Ali KİREÇÇİ

Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Aytaç YILDIZ

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA 2014

II

Jin (1918–1919) Mecmuasında Kürtlerin Menşei ve Tarihine Dair Görüşler

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kitapçigezgin@yahoo.com

GİRİŞ

Osmanlı Matbuat tarihinin son çeyreğini kapsayan yıllarda daha önce örneği görülmemiş Kürtçe matbu kitap ve Kürtçe-Türkçe süreli yayıncılığa şahit oldu. Bu şahitliğin Osmanlı matbuat tarihi içinde değerlendirildiği zaman ciddi bir yer işgal ettiği söylenemez. Özellikle kitap türünde kayda değer sayıda eser görünmemektedir. Mesela yapılan bir araştırmada 1844–1823 arasındaki Kürtçe Arap harfli matbu kitap sayısı 20 olarak ifade edilmektedir¹. Bu durum yazı dili olarak Kürtçenin kullanımıyla doğrudan ilgili olmalıdır. Her ne kadar günümüzde Kürtçe birçok yazma eserin bulunduğu Medreselerde Kürtçe eğitim yapıldığı gibi iddiaların bolluğu olsa da bu iddiaları bütünüyle destekleyebilecek yeterli derecede somut örneğe yer verilen araştırmalar rastlanılmamaktadır.

Kürtçenin matbu eserlerdeki örnekleri açısından süreli yayınlar kitaplara göre daha önemli bir yere sahiptir. 1898 yılında yayımlanan *Kürdistan* adlı mecmua Kürtçe-Türkçe ilk süreli yayındır. Öncelikle Jön Türk basını çerçevesinde alınması gereken Kürdistan'ın ardından *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*(1908), *Şark ve Kürdistan* (1908), *Roşi Kürd*, *Hetavi Kürd* (1912) adlı mecmualar yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından başlayan yayın patlaması ve cemiyetleşme faaliyetleri İstanbul'da yaşayan Kürt

elitlerini de etkilemişti. Cemiyetlerle yakından alakalı olan mecmualar bu etkinin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bunların içinde yayın süresi, muhteva ve yayımlandığı dönem itibarıyla diğerlerine nazaran dikkat çeken *Jin* mecmuasıdır. Mütareke gibi kritik bir dönemde yayınlanan *Jin* mecmuasında savunulan fikirler ve varılmak istenen hedeflerin birçoğunun temeli bu dergilerde atılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasi ve kültürel atmosferinde yaygın olarak kullanılan kavramların bazıları bütün etnik ve siyasi temelli hareketlerin kullandıkları ortak kavramlardı. Bunlar *Jön Türk* yerine *Jön Kürt*, *Necip Türk kavmi* yerine *Necip Kürt kavmi*, *terakki* vb. gibi *Jin*' dergisinde de yer bulmuş kavramlardır.

Dergide üzerinde en fazla durulan konular; tarih, edebiyat, lisan, eğitim ve kadınların sosyal durumuydu. Bu konular II. Meşrutiyet sonrası bütün fikir hareketlerinin yayın organlarının ilgi alanı olduğu gibi, dönemin ürünü olan Kürt dergilerinin de ilgi alanıydı. Kısa süreli Kürt yayıncılığında yazar kadroları hemen hemen aynı isimler tarafından doldurulmuştur. Derginin büyük kısmı Türkçe yazılardan oluşmaktadır. Kürtçe kısmının neredeyse tamamı Abrurrahim Rahmi tarafından hazırlanmış görünmektedir. Bu kısım şiir başta olmak üzere büyük oranda edebi yazıları içermektedir. 7 Teşrin-i sâni 1334 - 2 Teşrin-i evvel 1335(1918-1919) tarihleri arasında yirmi beş sayı yayımlanan *Jin*, dönemi itibarıyla Kürt siyasal ve kültürel faaliyetleri içinde yer alan elitlerin tarih, lisan ve edebiyatla ilgili fikirleri açısından yeterince malzeme sunmaktadır. Bildirimizde tarihle ilgili malzeme eleştirel bir bakışla değerlendirilecektir.

BİR TARİHİMİZ OLMALI ÇAĞRISIYLA BAŞLAYAN TARİH İNŞASI

Bir tarihimiz olmalı çağrısıyla başlayan arayış, ulus inşasında, milliyetçilerin temel çabalarındandır. Ancak bu arayışların sonucunda tarih, bütün etnik gruplara tarihte oynanmış rol konusunda aynı imkânı sunmaz. Tarih her şeyden önce yazılı metinlerle inşa edilir. Bu durumda millet olma iddiasında bir etnik grubun kendi diliyle yazılmış metinlerinin olmayışı, millet inşasının temel pekiştiricilerinden olan tarihin gücünden yararlanma imkânını

azaltır. Kürt varlığının tanınması gayretinde olan *Jin* yazarları bu konuda sıkıntılıydılar; çünkü Kürt kavminin varlığını inkâr edenler Kürtlerin menşeinin bilinmediğini iddia ediyorlardı². Derginin amaçları arasında yer alan Kürt tarihinin ortaya çıkarılması konusunda³ *Kurdiye Bitlisi* adıyla takma adıyla yazan *Halil Hayalî (Modan)*'nin yazıları öne çıkmaktadır. *Acaba Kürtlerin bir tarihi yok mudur?* diye soran Halil Hayalî, yazılarında bu sorunun cevabını bulmaya çalışır. Halil Hayalî, bir kavmin tarih sahnesine girebilmesinin belgelerle mümkün olabileceğini söylüyordu. Kürt tarihi açısından bakıldığında ortaya çıkan manzaranın iç açıcı olmadığı farkındaydı. O Kürtleri aşiretten cemiyete dönüştürmenin yolunun Kürtlerin milli tarihinin ortaya çıkarılmasıyla olacağını belirtiyor⁴ zengin bir hazine olan geçmişten alınacak ilhamın milletin geleceğine atılmış bir adım olduğunu yazıyordu⁵. Hayalî, o güne kadar yapılan çalışmaların yetersizliğinin yanı sıra art niyetli olduğunu, bunlara cevabın tarihte bulunacak yeni bulgularla verilebileceğine dikkat çekmişti.

Kürt tarihiyle ilgili yazarların karşılaştıkları eksikliği Emir Şeref Han'ın 1596 yılında Farsça olarak yazdığı Kürt tarihi niteliğindeki *Şerefnâme* adlı eser bir parça azaltıyordu⁶. Abdullah Cevdet ise yıllar önce *Rozi Kürd* dergisinde sadece *Şerefnâme* ile Kürt tarihi olmayacağını ifade ederken şunları yazmıştı;

*Bir milletin ki mazbut ve mükemmel olarak bir tarihi yoktur o millet hiç yaşamamış gibidir. Kürdlerin tarihi var mı? Bir Şerefnâme ile millet şeref-i taribisini veyahud tarih-i şerefini tasarruf ve muhafaza edemez...*⁷

Halil Hayalî, Kürt tarihiyle ilgili yeterince bilgi olmamasının suçunu öncelikle Osmanlılara yüklüyordu. Ona göre Osmanlılar, her türlü fedakârlık ve bağlılıklarına rağmen Kürtleri hiç merak etmemişlerdi⁸. Osmanlılardan böyle bir merak beklentisi, gerçekçi olmayan bir beklentiydi. Osmanlı Devleti'nin bu anlamda Türklere de merakı olmadığı konusunda benzer fikri Türkçüler de savunuyordu. *Genç Kalemler* dergisinde yazan Kâzım Nami, *Bizde Niçin Tarih Yazılmıyor* adlı yazısında, halkın özelliklerine önem veren tarih eserlerinin yazılmadığından şikâyetçiydi⁹. Burada yazarlar

hanedan merkezli Osmanlı tarih yazımı geleneğinin özelliklerini göz ardı etmektedirler. Kürt tarihinin bilinmemesinde büyük suçu Osmanlılara yükleyen Hayali buna ek olarak Kürtlerin yaşadığı coğrafya ve içtimai yapının araştırmaların önünde engel olduğunu yazmıştır. Dışarıdan bakıldığında Kürdistan, hayali bir âlem ve Kürtler de bu hayali âlemin bilinmeyen insanları olarak tasavvur edilebiliyordu¹⁰. Halil Hayali, İngiliz, Alman ve Rusların yaptığı araştırmaları yetersiz ve tarafsız buluyordu¹¹. Bu durumda maziden ziyade şimdiki halin araştırılmasının gerekliliğine işaret eden Hayali¹² milletlerin menşeinin tespiti konusundaki farklı metotları açıklayıp bunları bir dereceye kadar takdire şayan bulduğunu belirtiyordu. Takdire şayan bulduğu bazı araştırmacıların *gelenek, tarih, lehçe yakınlığı, fizyonomi ve seciye* gibi özelliklere dikkat ettiklerini, bazılarının ise canlı müesseseleri dikkate aldığını, bunun içinde kabile ve aile hayatı, edebiyat ve iktisadi düşünce gibi unsurlarla ilgilendiklerini yazıyordu. Bir kısım araştırmacının ise tarih, coğrafya, nüfus ve benzeri özellikleri göz önünde bulundurduğunu belirtirken¹³, folklorik malzemenin de önemine dikkat çekmiş, öncelikli olarak bunların ele alınması gerektiğini ifade etmişti. Fakat burada da bir problem görünüyordu. İslam öncesi döneme ait malzeme uzun süre güçlü İslam tesiri altında kaldığı için tespit edilemeyecekti. Sonraki döneme ait bilgiler ise toplanılmamış olmasından dolayı bu sahada yapılacak çalışmalarda da bir *hiç* ile karşılaşılıyordu. Bu durumu şöyle yazar;

Adedi pek küçük bir yekün irae eden Kürdler hakkındaki tetkikata bu şerait adesesinden atf-ı nazar ederse ne görürüz? Hiç!¹⁴.

Her ne kadar yabancı araştırmacıların çalışmalarına pek hoş bakmasa da derginin sonraki sayılarında yabancı kaynaklardan özetledikleri yazılarla Kürt tarihi hakkında yazarları görmezlikten gelir. Bütün bunları yazarken maksadının tarihsizliğin üzerini örtmek olmadığını, Kürtlerin de başka milletlerin olduğu kadar hatta bir çoğununkinden daha fazla tarih sahnesinde rolleri olduğunu belirtir¹⁵ ve derginin sonraki sayılarında bunu ispat edebilmek için yazılar yayınlamıştır.

KADİM AKRABALIKLAR VE EFSANEVİ ATA

Milliyetçiler kadim akrabalıkların cazibesine kolayca kapılmışlardır. Milletın izlerini tarihin en eski devirlerinde tarihi bilginin bittiği yerlerde efsaneyi tarihi temel olarak kullanmışlardır. Menşei ve kadim devirlere dair bulguların zayıflığı efsanenin gücünü artırmaktadır. Kürtlerin menşeiine dair bu anlamda bilinen iki esere müracaat edilir. Firdevsi'nin *Şehname*¹⁶ ve Şeref Han'ın *Şerefnâme*¹⁷ adlı eserlerinde Kürtlerin menşeiine dair bilgi verilmektedir. *Şehname*'de Dehhak adlı hükümdarın zulmüne dikkat çekilir. Bu zalim hükümdarın yakalandığı hastalığın tedavisi için öldürülmekten kurtarılan çocukların dağlara sığınması ve bunların zamanla burada çoğalarak Kürtleri meydana getirmiş olduğuna dair efsane konu edilir¹⁸. *Şerefnâme*'de Dehhak efsanesinin yanı sıra Kürtlerin mevcudiyetini cinlerle irtibatlandıran bir efsane bulunmaktadır¹⁹. *Jin*'in müverrihi durumundaki Halil Hayalî, *Dehhak Efsanesi*'ni derginin birinci ve ikinci sayılarında işleyerek Dehhak'ın zulmüne karşı çıkmasıyla sembolik bir figür haline gelen ilk ata Demirci Kave'nin kahramanlığı ve hürriyet aşkına dikkat çeker. Bu sayıdan sonraki bütün yazılarında Kürtlerin İranî olduğu konusundaki iddialarını ispata çalışır.

Hayalî'nin, Kürtlerin İranî kökenli olduğuna dair nazariyesini benimsemiş görünen yazarlardan Yamulkizade Abdulaziz, Kürtlerin kadim tarihinin araştırılması durumunda onların tarihteki rollerinin ne kadar önemli olduğunun anlaşılacağı kanaatinde dir. Abdülaziz'e göre Kürtlerin asıllarını teşkil eden Medyalılar, daha sonra İranîler hepsi aynı soydandı²⁰. Kürtlerin kökeni ve tarihinin başlangıcı konusunda Nuh Tufanı'na kadar gidilmiştir. Şair Hacı A. Kadir Koyî'nin bir manzumesinden aldığı pasajla Kürtlerin soyunu Nuh'a kadar götüren Süleymaniyeli Tevfik, Nuh'un gemisinin Cudi'ye oturduğunu burada oturan kavmin de o zamandan beri Kürt olduğu nazariyesini makûl gördüğü yazısında Kürtlerin kökenine dair gidilebilecek son noktayı da böylece bulmuş oluyordu²¹.

Derginin muhtelif sayılarında *Encyclopedia Britanica*'dan yapılan özetlerle Kürt coğrafyası, eski eserleri, ırkı özellikleri ve tarihi hakkında Mehmet Sakin imzalı yazılarda Kürtler Batı kaynaklarıyla

anlatılmaya çalışılır²². Şilanlızâde Yusuf Sabri (Eyüp Sabri) batı kaynaklarının kullanılmasına dayalı geleneği devam ettirerek *Kürtler Tarihi Bir Millettir* başlığı altında yazar²³. Dergide onuncu sayıdan itibaren tarih yazılarındaki artış ve bu yazılarda özellikle Batıda yapılan araştırmaların kullanılması dikkat çeker. Bu durum mecmuanın idaresini üzerine alan, programında batı kaynaklarından çeviriler yapmak da bulunan *Kürd Maarif Neşriyatı Cemiyeti*'nin programını faaliyete geçirdiğini göstermektedir.

Yabancı kaynakları acımasızca eleştiren Hayalî'nin, bu kaynakların kullanılması pek hoşuna gitmemiş olsa bile yapabileceği bir şey yoktur. Ona göre özellikle eski devirler yabancı araştırmaların dışında, bir efsaneden yola çıkılarak anlaşılabilir gibi değildi. Yaptığı çevirilerden dolayı M. Sakin'e teşekkür ettikten sonra, kendisi de çeviri yapmaktan geri kalmaz²⁴. Kürtlerin menşeinin Turanî, Samî ve İranî olduğuna dair farklı iddiaların arasından, Kürtlerin İranî olduğu konusunda ısrarla durur. Aynı dönemde yayınlanmaya başlayan *Kürdistan* gazetesinin dördüncü sayısında çıkan Kürtlerin Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan geldiği iddialarına cevap verirken, Kürtlerin Turanî olduğuna dair iddiaları da reddederek efsanelerdeki bilgilerin ve lisanla ilgili tespitlerin sonucunda Kürtlerin İranî olduklarının anlaşıldığını belirtir²⁵. Bu konunun devamı sonraki sayılarda Aryan göçlerini de kapsayacak şekilde yayınlanır²⁶. Hayalî, Aryanîlerin 3000 bin yılından itibaren başlayan göçü sonucunda milattan 2400 sene öncesine rastlayan bir zamanda Dicle ve Fırat havalisine yerleşen İranîlerin buraya hâkim olduklarını, bu durumun Kürtlerin tarih sahnesine ilk çıkışları olduğunu, aynı kökenden gelen Medlerin 878 tarihinde ortaya çıkışıyla birlikte de bir daha tarih sahnesinden kaybolmadıklarını iddia eder²⁷. Aryanî bir kökenden gelmiş olma konusundaki ısrarda, batı medeniyetini oluşturan kavimlerin de bu ırktan olmasından dolayı, iyi bir referans olacağı ihtimalinin olduğunu da düşünebiliriz.

Şilanlızâde Eyüp Sabri, Kürtlerin en önemli kavmi özelliğinin *kabramanlık* olduğunu, bu özelliklerini tarih boyunca İslam uğrunda mücadeleleriyle ortaya koyduklarını, batılı seyyahların eserlerinde de Kürtlerin *bahadırılık*, *cengâverlik* gibi özellikleriyle

tanıtıldığını yazmıştır²⁸. Efsanevi ata *Kave* ise bu kahramanlığın en bariz örneği olarak ileri sürülmüştür. Hayalî'ye göre Kave'nin, Dehhak'ın zulmüne karşı yaktığı ateş, Kürtlerin istiklalini de sağlamıştır. Zulüm ve baskıya tahammülleri olmayan Kürtlerin bir kısmı ezeli aşığı oldukları hürriyetlerine kavuşabilmek için *hürriyete kavuşmak* olarak telakki ettikleri dağlara çekilmişler, istilacıları ülkelerinden atmayı yeğleyen bir kısmı ise Kave'nin önderliğinde isyan etmişlerdir. Dağları Kürt-dağ ilişkisi doğrultusunda *hürriyetle* özdeşleştiren Halil Hayalî, Kave'nin misyonuyla ilgili şöyle yazar:

*Müstevîleri memleketten tard ve ibraca çalışmakla istihlas-ı vatani muhacerete tercih eden mütebaki aksâm, filhakika feverân-ı milliye alemdar olan Demirci Kave'nin idare ettiği mücabedât ile nâil-i emel olmuşlar ve yurtlarını mazhar-ı istiklal eylemişlerdir*²⁹.

Şehname'nin Dehhak ile ilgili kısmında anlatılanlardan Kave'nin yaşadığı dönemde Kürtler henüz ortaya çıkmamıştı. Kürtler Kave'in varlığının dışında ölümden kurtarılan çocukların dağlara gönderilmesiyle oluşmuşlardı. Henüz Kürtler ortada yokken ısrarla Kave'nin Kürt olduğu işlenerek Kürtlerin kahramanlığı efsanevi bir atayla ilişkilendirilmiştir. İslam öncesi devirlerden seçilen Kave'nin kahramanlığı dini motifler taşımaz. O efsanenin yorumlanışına göre sadece kavmi özellikleriyle ortaya çıkar. Etnik kimliğinin kendisine sağladığı güçle zalim Dehhak'a karşı savaş açar. Onun bu savaşı Memduh Selimbeyi'nin nazarında nesiller boyunca iftiharla karşılanacak bir kahramanlık abidesi olarak görünmektedir³⁰. İslamiyet sonrası dönemin kahramanları ise Kürt-İslam özellikleriyle ortaya çıkar. Kürtlerin olduğu kadar Müslümanların da müdafaasını yapan Selahaddin Eyyubi'nin ise kahramanlığın en büyük sembolü haline geldiğini yazan Yamulkizade Aziz, Kürtlerin kadim devirlerden beri varolan *şecaat ve kahramanlıklarının zeka ve dirayetle* birleşmesi sayesinde kumanda ettikleri güçlü ordularla sürekli zaferler kazandıklarını yazarken³¹, Haydarizâde İbrahim de övünmekten pek hoşlanmayan Kürtlerin, kazandıkları bir çok zaferi başka milletlerin tarihlerine kaydettiklerini söyler³².

SONUÇ

Jin dergisinde özellikle Halil Hayalî tarafından yazılan Kürt tarihinin ortaya çıkarılmasına dönük yazılar bu konuda yeterince bilgi olmadığını, daha çok genel ve ansiklopedik bilgilerin paylaşımını göstermektedir. Esasında Türkler gibi yazılı metinleri erken tarihlere dayanan ve Çin, İslam ve Bizans kaynaklarında erken devirlere dair çokça malzeme bulunan bir kavmin tarihinin bile *Jin* dergisinin çıktığı yıllarda yeterince incelenmiş olmadığı bilinen bir gerçektir. Akademik tarih çalışmalarının II. Meşrutiyet döneminde *Tarih-i Osmani Encümeni* ile başladığı ve Osmanlı tarihinin bir bütün halinde henüz yeni yazıldığı düşünüldüğünde, Kürtlerle ilgili tarihsel bilginin yetersizliği anlaşılabilir. Fakat Kürtlerle ilgili tarihi bilginin Kürtçe yazılı metinlerin yokluğunda kaynak imkânsızlıkları bulunmaktadır. Günümüzde yapılan araştırmalar da göstermektedir ki, Osmanlı tarihi metin ve belgeleri olmaksızın Kürtlere dair bir tarih yazılması mümkün değildir. Bu tarih de Osmanlı tarihinin bir parçası olmanın ötesinde tek başına fazla bir anlam ifade etmemektedir. Yüz sene önce gösterilen çaba efsanelerin ve iddiaların ötesine geçmediği gibi günümüzde de Kürt tarihi çalışmaları muhayyel bir arayışın hâkimiyeti altındadır. Bu çalışmalara hâkim olan ideolojik düşünce akademik araştırmaların önündeki en büyük engel durumundadır. Kürtleri Osmanlı-Türk tarihinde ayrı bir oluşum olarak ele alarak yapılan araştırmalar ne kadar akademik gibi görünse de daha çok siyasal bilinci desteklemeye dönük olduğu gibi yapılacak akademi çalışmalarının önünü de tıkamaktadır.

DİPNOTLAR

II. *Jin* (1918–1919) Mecmuasında Kürtlerin Menşei ve Tarihine Dair Görüşler

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN

- 1 M.Malmisanij, *Türkiye ve Suriye’de Kürtçe Kitap Yayıncılığının Dünü ve Bugünü*, İstanbul 2006, s.34.;Ayrıca Kürt basın tarihi konulu sayısı için bkz. *Kürt Tarihi*, Sayı 8, Ağustos-Eylül 2013.
- 2 Kurdiye Bitlisi, “Kürdler Münasebetiyle”, *Jin*, Sayı 2, 14 Teşrin-i sâni 1334, s. 1.
- 3 “Maksadımız”, *Jin*, Sayı 1, 7, Teşrin-i sâni 1334 (1918).
- 4 Kurdiye Bitlisi, *Jin*, “Kürdler İrani Değil midir?”, Sayı 18, 8 Mayıs 1335(1919), s.4.
- 5 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, s. 3.
- 6 Kurdiye Bitlisi, “Kürdler Münasebetiyle”, Sayı 3, 20 Teşrin-i sâni 1334, s. 2.; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, 3. baskı, Ankara 2000, s. 246.
- 7 Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 317.
- 8 Kurdiye Bitlisi, “Kürdler Münasebetiyle”, Sayı 1, s. 8
- 9 Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, 3.Baskı, İstanbul 2003, s. 55.
- 10 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, s. 7.
- 11 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, s. 8.
- 12 Kurdiye Bitlisi, “Kürdler Münasebetiyle”, *Jin*, Sayı 2- s. 3.
- 13 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, s. 4.
- 14 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, s. 6.
- 15 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, s. 4.
- 16 Firdevsi, *Şehname*, Çev. Necati Lugal, C. I, 3. Baskı, İstanbul 1994.
- 17 Şerefnan, *Şerefnâme*, Çev. M. Emin Bozarıslan, 4. Baskı, İstanbul 1990.

- 18 *Şebnâme*, s. 108.
- 19 *Şerefnâme*, s.19.
- 20 Yamulkizade, "Kürd Ne İdi Neler İster", *Jin*, Sayı 5, 12 Kanun-ı evvel 1334, s. 1, 2.
- 21 Süleymaniyeli Tevfik, *Jin*, Sayı 7, Kanun-ı sâni 1334, s.1,2.
- 22 Mehmet Sakin, "Kürdistan", *Jin*, Sayı 10- s.6; "Kürdistan Asar-ı Kadimesi", Sayı 1, s. 3 15 Şubat 1335; "Kürdistan Tarihi", *Jin*, Sayı 12, 25 Şubat 1335, s. 1.
- 23 Şilanlızâde Yusuf Sabri, "Kürdler Tarihi Bir Millettir", *Jin*, Sayı 13, 10 Mart 1335, s. 3.
- 24 Kurdiye Bitlisi, "Kürdlere Dair", *Jin*, Sayı 13, s. 11 (La Turquie et ses differents peuples, Henri Matyö)
- 25 Kurdiye Bitlisi, "Kürdler İrani Değil midir?", *Jin*, Sayı 18- s.8.
- 26 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, Sayı 19, 21 Mayıs 1335, s.5; Sy. 20, 4 Haziran 1335, s.13.
- 27 Kurdiye Bitlisi, *a.g.m.*, sy, 21, 18 Haziran 1335, s.10.
- 28 Şilanlızâde Eyüb Sabri, "Kürdler Tarihi Bir Milletdir II" Sayı 18, s. 9.
- 29 *Jin*, Sayı 1-, s.10.
- 30 Memduh Selimbeyi, "Kave Yevm-i Mahsusayı", *Jin*, Sayı 25, 2 Teşrin-i evvel 1335, s. 3.
- 31 Yamulkizâde, *a.g.m.*, Sayı 5, s. 2.
- 32 Haydarizâde İbrahim, "Bir Hasbihâl", *Jin*, Sayı 1- s. 5.

III. Rumi 1321 (1905) Yılı Nüfus Yazımına (Tahrir) Göre Torbalı Nahiyesi'ndeki Kürt Aileleri

Necat ÇETİN

- 1 Bu konuda bakınız. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul,2003. Osmanlı Devleti'ndeki nüfus sayımları hakkında bakınız. Nejdet Bilgi,"Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımı Hakkında", *Türk Yurdu*, C. 19-20, (Aralık 1999 Ocak), s.117-124.
- 2 1320 sayımına ait tek defter Meşhet köyüne (Şehitler) aittir. Sayım tarihi 19 - 20 Aralık 1320.
- 3 Birkaç örnek, *Cilt No: 1 Torbalı Nahiyesi (merkez)*, Sayfa: 1-102 arası Hane: 1-105, Yazım tarihi: 16.17.18 Şubat 1321; *Cilt No: 2 Tepe Karyesi Ertuğrul Mahallesi*, sayfa: 1-65 arası Hane: 1-63 Yazım tarihi: 1-2 Mayıs 1321. *Yalnız Arslanlar Karyesi sayfa: 117-222 Hane: 1-110, Yazım tarihi: 19-20-21 Nisan 1321; Cilt*